

Irena Bukowska-Floreńska

Kultury regionalne w społeczeństwach nowoczesnych : problemy i propozycje badawcze

---

Studia Etnologiczne i Antropologiczne 2, 15-22

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Bukowska-Floreńska

Uniwersytet Śląski
Filia w Cieszynie

Kultury regionalne w społeczeństwach nowoczesnych Problemy i propozycje badawcze

Badanie kultur regionalnych ma już długą tradycję w polskiej etnologii. Śledząc dzieje polskiej myśli etnologicznej¹, można powiedzieć, że dotychczasowe badania i opracowania nastawione były przede wszystkim na szczegółowe opisy cech kulturowych składających się na specyfikę określonego regionem terenu i od pokoleń żyjących na nim mieszkańców. Chodziło o cechy wyróżniające etniczne grupy regionalne w kulturze, zwłaszcza w zakresie form zabudowy, zajęć gospodarczych będących dla danej grupy źródłem utrzymania, wyżywienia, w zakresie stroju, twórczości ludowej, zwyczajów, wierzeń, folkloru itp. U źródeł zainteresowań badawczych stała świadomość postępującego regresu tradycyjnej kultury ludowej, w której jeszcze na początku XX w. dostrzegano „nieskażone” wartości i związki z kulturą narodową. Kulturę ludową traktowano nie tylko jako wartość regionalną. Niektóre jej dziedziny uważano za symbol polskości (przykładem może być strój krakowski albo ludowa snyderka podhalańska). Wielu badaczy koncentrowało się na szczegółowych

---

¹ *Historia etnografii polskiej*. Red. M. Terlecka. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973; J. Dąmrosz: *Rozwój pojęć podstawowych w polskiej nauce o kulturze ludowej do 1939 roku*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.

opisach faktów kulturowych, form i funkcji, opracowując monografie tematyczne bądź monografie regionalne. Dla współczesnych badaczy stanowią one cenny materiał poznawczy i wyjaśniający, dzięki temu, że prezentują formy tradycyjne, dziś już przetworzone bądź zanikłe. Są źródłem wiedzy o dawnej kulturze ludowej, regionalnej, uważanej za autentyczną. Wiarygodność takiego źródła w połączeniu z eksponatami muzealnymi umożliwia w razie potrzeby rekonstrukcję w celach praktycznych tego, co uległo zmianom lub zanikło całkowicie.

Współczesny badacz świadomy jest tradycji dawnych kultur regionalnych, mechanizmów zmian niesionych rozwojem cywilizacji technicznej, procesu urbanizacji tradycyjnych kultur jako skutku industrializacji, na co złożyły się różne sytuacje obiektywne i zachowania ludzi. Krótkie ich przypomnienie może wskazać i uzasadnić nową problematykę badań regionalnych.

Jak wiadomo, stabilność tzw. tradycyjnych kultur regionalnych, znanych z dawnych opracowań etnologicznych, została zachwiana złożonymi czynnikami społecznymi i kulturowymi, wywołanymi stopniowo postępującym rozwojem cywilizacji technicznej. Wiązały się z tym migracje ludności do pracy w przemyśle (ze wsi do miast, z regionu do regionu), upowszechnienie w codziennym użytku wyrobów pochodzenia przemysłowego, zmiany miejsca i rodzaju pracy, zmiany w sposobie i stylu życia, zwiększone potrzeby wynikające z ciągłego dążenia do podwyższenia standardu życia. To wszystko przyczyniało się stopniowo do eliminowania nieprzydatnych w nowych warunkach wartości ludowych tradycji regionalnych i wytworów. Kolejne wojny światowe, zmiany granic państwowych, przepisów umożliwiających podróże i pracę w dowolnym miejscu, także poza granicami kraju, spowodowały międzynarodową ruchliwość społeczną. Ułatwiło to wzajemne przenikanie wartości kulturowych, zarówno utrwalanych tradycją, jak i inspirowanych innowacją. Rozszerzyło możliwości mieszania się kultur na pograniczach, przyczyniając się do zacierania, niegdyś względnie wyraźnych, kulturowych granic regionów.

Oświata, korzystanie ze środków masowego przekazu, uczestnictwo w życiu politycznym i ogólnospołecznym spowodowały zmiany wewnętrzne dawniej względnie jednorodnych kulturowo społeczeństw i grup regionalnych, skłaniając je do preferowania wartości uniwersalnych, w tym także ideowych i normatywnych. Jednakże sposób społecznego użytkowania, funkcjonowania tych wartości, pozornie podobny, stał się odbiciem zróżnicowania nowych tradycji regionalnych, posiadających znamię przeszłości, wartych obserwacji badacza pod tym właśnie kątem.

Upowszechnianie różnych wzorców zachowań dzięki uaktywnionej komunikacji społecznej przyspieszało modernizację społeczeństw i ich kultur. Nadmierna eksploatacja surowców, rozbudowa przemysłu ciężkiego i przetwórczego, ich zaplecza – miast tworzących z czasem aglomeracje przemysłowe (przykład Górnego Śląska), przyczyniły się do degradacji naturalnego środowiska biologicznego i kulturowego, wywołały alienację człowieka. Naturalnym

przeciwstawieniem tego, swoistym antidotum, stały się postawy proekologiczne, w tym także społeczne i kulturowe. Znalazło to odbicie w nowo tworzonych wartościach kultury i nowej tradycji: w miejscu pracy, w rodzinie i najbliższym otoczeniu. Obserwuje się nie tylko działania celowe, ale też podświadome zachowania zmierzające do tworzenia tego, co daje poczucie bezpieczeństwa, stabilności życia, więzi, swojskości².

Problematyka ta, wchodząca w antropologię kulturową w zakres antropologii ekologicznej, nie została jeszcze w pełni dostrzeżona przez polskich etnologów³. Tymczasem społeczne i jednostkowe postawy proekologiczne, ich kulturowe efekty i specyfika regionalna to niezwykle interesujący poznawczo i praktycznie problem badawczy.

Aspekt podmiotowy i przedmiotowy nowo tworzonej tradycji zawiera pierwiastek historyczny dawnej kultury regionalnej. W jej aspekcie czynnościowym dostrzec można świadomość tożsamości wyrażonej przywiązaniem nie tylko do rodziny, ale też do miejsca pochodzenia – miejscowości, regionu, kraju. Jest to demonstrowane kultywowaniem gwary, obyczajem, folklorem, społecznym poparciem udzielanym „swoim” (cieszyńskie „stela”, czyli stąd), wiedzą o regionalnym pochodzeniu i przynależności „obcych”, którzy przybyli i osiedlili się na danym terenie.

Tak więc wnikliwy badacz współczesnych społeczeństw, a w nich kultur regionalnych, choć niewątpliwie stwierdza płynność granic dawnych regionów, regres i modernizację większości cech kulturowych, nadal może dostrzec niektóre z nich, a za podstawowe wyróżniki kultur i społeczności regionalnych uznać musi świadomość przynależności i odrębności członków grup regionalnych.

Teoretycy tradycji i nowoczesności uważają, że modernizacja tworząca społeczeństwa nowoczesne może dokonywać się tylko w niektórych dziedzinach życia⁴. Jeśli przyjmiemy za *Słownikiem języka polskiego*, że „nowoczesny” to „właściwy nowym czasom, współczesny, teraźniejszy”⁵ (pamiętając,

² I. Bukowska-Floreńska: *Customs and Rites as a Value Stabilizing Social Bonds in the Changing Circumstances of Contemporary Life*. In: *Ecology and Folklore*. 1. Ed. V. Krawczyk-Wasilewska. Łódź 1992, s. 83–85. T a ż: *The Degradation of the Natural Environment as an Innovative Factor of Culture and Folklore*. In: *Ecology and Folklore*. 2. Ed. V. Krawczyk-Wasilewska. Łódź 1994, s. 55–58.

³ A. Posern-Zieliński: *Ewolucja i adaptacja kultury we współczesnej antropologii amerykańskiej*. „Przegląd Antropologiczny” 1978, nr 44; zob. t e g o ż hasło *Ekologia kulturowa* w: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Red. Z. Staszczak. Warszawa–Poznań 1987, s. 71–74.

⁴ R. Bendix: *Nowe spojrzenie na tradycję i nowoczesność*. Tłum. U. Nihlas. W: *Tradycja i nowoczesność*. Wybrali: J. Kurczewska i J. Szacki. Warszawa 1984, s. 91–178.

⁵ *Słownik języka polskiego*. T. 2. Red. M. Szymczak. Warszawa 1979, s. 397.

że współczesny to nie zawsze nowoczesny), możemy powiedzieć, że kultury regionalne w społeczeństwach nowoczesnych to po prostu kultury regionalne współczesne, kultury, które w ciągu dziejów zmieniły tylko zewnętrznie swoje cechy. Są one nadal kulturami regionalnymi, lecz ich obraz wewnętrzny jest nowoczesny, bo uległ wzbogaceniu o wartości nowe bądź zmodernizowane, stąd płaszczyzna badań tych społeczności musi zostać poszerzona o zjawiska współczesne mające wymiar regionalny.

We współczesnej rzeczywistości społecznej i kulturowej mamy jak dawniej, do czynienia z p o g r a n i c z a m i w e w n ą t r z - i z e w n ą t r z - k u l t u r o w y m i. Sądzę, że należy te pogranicza, wśród nich zwłaszcza terytorialne, traktować jako swoiste, współczesne formy regionów kulturowych – regionów o kulturze i społeczności mieszanej. Dla ludności zamieszkującej te regiony, świadomej swej różnej etniczności, ważne jest właśnie to miejsce pochodzenia. Ma ona świadomość pochodzenia z tego właśnie terenu, a jednocześnie związku z konkretną grupą etniczną (przykład Zaolzia). Jej tradycja kulturowa, a w niej poczucie swojskości, związane są najczęściej z miejscową, mieszaną, „pograniczną” kulturą. Jej wartości symboliczne, obyczajowe, ideowe, normatywne, określone tradycją zachowania, oraz wytwory – podobne lub takie same znaczeniowo – funkcjonują w życiu codziennym mieszkańców jako miejscowa wspólna tradycja.

Warto dowieść, w jakim stopniu uświadamiana jest tu wspólnota faktów, a w jakim nawyków i upodobań. Jakie punkty styczności stanowią o pozytywnych lub negatywnych sytuacjach, w których tworzą się i funkcjonują p o g r a n i c z n e k u l t u r y r e g i o n a l n e społeczeństwa nowoczesnego?

Zagadnieniem pokrewnym będą współczesne kultury regionalne stworzone przez wieloletnią koegzystencję ludności miejscowej i napływowej np. do pracy w przemyśle. Ludność napływowa często na tyle już „wrosła” w miejsce osiedlenia, że identyfikuje się z regionem. Choć nie całkiem jest zasymilowana, nie w pełni akceptowana przez ludność rdzenną, przecież wspólnie z nią, od kilku nieraz pokoleń, buduje kulturę regionu (przykład Górnego Śląska). Ten region uważa za swoje miejsce życia, którego nie chce już zamienić na inne. Funkcjonują tu co prawda nieraz społeczne i kulturowe animozje w relacji „swój” – „obcy”, a nawet zadawnione konflikty, jednak równocześnie tworzy się i utrwała wspólna współczesna kultura regionalna i w s p ó l n a n o w a t r a d y c j a. Powstaje ona na styku tradycji ludności rdzennej, napływowej i tego, co stworzyło i tworzy się właśnie wspólnie. Taki jest przeciętny obraz kultur regionalnych w społeczeństwie nowoczesnym.

Jak wynika z tego, co zostało powiedziane, problematyka badawcza i propozycje współczesnych badań mogą i powinny być znacznie szersze niż w przeszłości. Wychodząc od tradycyjnej kultury chłopskiej (bądź innych grup

społecznych), zmierzamy do funkcji tradycji kulturowej w społeczeństwach nowoczesnych.

Etnolog i antropolog kulturowy winien przede wszystkim zwrócić uwagę na te wartości społeczne i kulturowe, które są punktem odniesienia dla świadomości tożsamości etnicznej. Wiemy, że wyraża się ona świadomością odrębności terytorialnej (jako miejsca pochodzenia) i kulturowej. Dla badacza ważna jest rola różnych czynników i środowisk społecznych, które mają lub mogą mieć wpływ na kształtowanie się tej świadomości: konkretne elementy znaczące w tożsamości, ujawniające się zwłaszcza wśród mniejszości narodowych, w społecznościach przygranicznych i na pograniczach, w sytuacji zderzenia się kultur.

Duże znaczenie dla społecznej tożsamości regionalnej mają nadal wierzenia i religia, zwłaszcza zaś uczestnictwo w zachowaniach wspólnotowych, np. w parafiach okazją są odpusty, pielgrzymki, udział w uroczystościach religijnych. Ich kulturotwórcze walory były dotąd w niewystarczającym stopniu wykorzystywane w badaniach etnologicznych i antropologicznych.

Regionalizm współczesny, szczególnie jako proces społeczno-kulturowy – regionalny, narodowy i ponadregionalny – to ogromne pole dociekań badawczych, mających też znaczenie poznawcze i praktyczne. Znaczenie to warto podkreślić w perspektywie dążeń integracyjnych w Europie i dezintegracyjnych w krajach wschodniej Europy, Azji czy północnej Afryki.

Uczestnicy naszej konferencji, zajmujący się problematyką regionalną i zagadnieniem regionalizmu w społeczeństwach nowoczesnych – wychodząc od funkcji tradycji kulturowej we współczesnych społeczeństwach regionalnych – postawili sobie za cel dyskusję nad „przeżywaniem więzi lokalnych i regionalnych” przez te społeczności. Chodzi jednak nie tyle o ich opis, ile o wytyczenie współczesnej płaszczyzny i zakresu badań, a także o przedstawienie wskazówek metodologicznych stosownych do przedmiotu i celu badań.

Skupić się zatem powinniśmy na następujących zagadnieniach:

1. Punktem wyjścia, sądzę, będą dotychczasowe osiągnięcia z zakresu dociekań nad koncepcją regionu jako wspólnoty społecznej i kulturowej, której członkowie mają świadomość swej tożsamości i odrębności.

2. Badając współczesne kultury regionalne i zgłębiając problemy regionalizmu, musimy zwrócić uwagę na specyfikę tych regionów, wyrażającą się nie tylko w konkretnych formach kontynuowanej tradycji, ale i w sposobie użytkowania i funkcjonowania wszelkich wartości kulturowych. Mogą one być odbiciem tradycyjnego systemu myślenia i funkcjonujących nadal postaw wobec własnej tradycji regionalnej i nowo tworzonej.

3. Ważnym zagadnieniem jest poznanie czynników powodujących zderzenie i mieszanie się społeczności oraz przenikanie się kultur w sytuacji współczesnych migracji. Powinniśmy także prześledzić mechanizmy rządzące zatrzymy-

waniem własnej tradycji, przejmowaniem obcej, budowaniem wspólnej, a także specyfikę regionów, których tradycja kulturowa ma współcześnie charakter przejściowy, pograniczny.

4. Diagnostując stan degradacji społecznej i kulturowej na tle degradacji środowiska przyrodniczego, należy też opisać i zanalizować proekologiczne postawy człowieka, nie tylko w zakresie ochrony tego środowiska, lecz także w zakresie ochrony środowiska społecznego i kulturowego. Jednocześnie badaniami powinniśmy objąć zachowania twórcze (zwłaszcza zróżnicowanie tych zachowań) i ich kulturowe, regionalne efekty. Interesuje nas też odbicie wymienionych sytuacji w koncepcjach i działaniach regionalistycznych w Polsce i Europie.

Podjęwając rozległą problematykę współczesnych badań regionalnych, nie możemy jednak zapominać o kulturowym podłożu historycznym, które zawsze w jakimś stopniu „ciąży” na kulturze dziś wytwarzanej i zaspokajającej potrzeby kolejnych pokoleń.

Regional cultures in modern societies. Problems and research proposals

S u m m a r y

The research on regional cultures, and detailed descriptions of regions, are already traditional in Polish ethnology. They were initially, i.e. until the middle of the present century, motivated by the awareness that the traditional folk culture, an important and valuable, though indirect, reflection of the national culture, is disappearing very fast. Some researchers even sought the sources of the national culture in the folk culture. The materials contained in the monographs on the regions, localities, or studies on specific fields of culture document the regional cultural characteristics, confirmed also by museum exhibits.

The modern researcher appreciates this kind of knowledge, but he is also aware of the changes that took place as a result the development of the technological civilisation. A modernised and newly formed culture dominates in modern societies. We can, however, observe that the old cultural tradition still has a considerable influence on the modern culture, which continues many traditional threads. As a result, the existing universal values are still being adapted to local customs and cultural traditions, which makes it possible for us to go on talking about regional characteristics. People still willingly demonstrate their allegiance to an ethnic or regional group, and their sense of separateness, emphasised by the use of the local dialect, way of behaviour, favourite food etc.

The author stresses that the modern student of regional cultures should be interested in following matters:

- the unique character of the region expressed in a specific form in which the tradition is preserved, and in the way various cultural values function, or are used, which may be

a reflection of the traditional system of thinking, and of the attitudes towards one's own tradition and the recently formed one:

- the factors leading to conflicts between societies, and their mixing up with one another, also the overlapping of cultures in the conditions of modern migrations, the mechanisms that determine the upholding of one's tradition, the accepting of a foreign one, or the constructing of a common tradition; also the unique features of regions whose cultural tradition has the transitional nature typical of border regions;
- the ecological analysis of people's attitudes, not only with respect to the protection of the natural environment, but also in connection with the social and cultural environment; also the research on the formation of an ecological attitude with regard to the cultural adaptation, creative behaviour, and their influence on the region (cf. the special case of Silesia);
- research on the reflection of the above mentioned problems on regionalist conceptions in Poland and in other European countries.

Someone who undertakes the research on modern regional problems should remember about the cultural and historical background, which always weighs with the culture of today, and which satisfies the cultural needs of the new generations.

Regionalkultur in der modernen Gesellschaft. Forschungsprobleme und vorschläge

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Erforschung der Regionalkultur und die detaillierten Beschreibungen der Regionen sind in der polnischen Ethnologie auf eine lange Tradition zurückzuführen. Noch bis zur Hälfte des 20. Jahrhunderts war der Grund so einer Forschung das Bewußtsein des Zurücktretens der traditionellen Volkskultur als eines wichtigen Elementes, das die Nationalkultur indirekt bestätigt. Einige Forscher suchten die Quellen der Nationalkultur in der Volkskultur. Die Monographien der Regionen und Orte oder bestimmter Kulturbereiche bezeugen die regionale Kultureigenart, die auch ihre Bestätigung in den Museensammlungen finden.

Der heutige Forscher schätzt dieses Wissen, aber er ist sich auch der Veränderungen bewußt, die mit der Entwicklung der technischen Zivilisation stattfinden. Die modernisierte und sich neu herausbildende Kultur beherrscht die heutigen modereren Gesellschaften. Beobachtet man die kulturelle Realität, so stellt man fest, daß die alte Kulturtradition einen bedeutenden Einfluß ausübt, und daß viele ihre Elemente fortgesetzt werden. Daher werden die vorhandenen universellen Werte weiterhin in Einklang mit ortsbezogenen Gewohnheiten und der kulturellen Tradition eingestzt. Dank dessen kann man weiterhin von einer gewissen regionellen Spezifik sprechen. Die Leute zeigen gern ihre bewußte Zughörigkeit zu einer ethnischen oder regionellen Gruppe wie auch die Spezifik, die sie durch den Gebrauch des Dialekts, durch bestimmte Verhaltensweisen und die bevorzugten Speisen unterstreichen.

Im Aufsatz betone ich, daß sich der moderne Forscher der Regionalkulturen in der heutigen Gesellschaft für folgende Probleme interessieren sollte:

- die Spezifik der Region, die sich in einer bestimmten Form der Fortsetzung der Tradition und in der Art und Weise der Anwendung und des Funktionierens verschiedener Kul-

- turwerte, die Widerspiegelung der traditionellen Denkweise und der Stellung der eigenen und der neugebildeten Tradition gegenüber sein kann, äußert:
- die Faktoren, die den Zusammenstoß und die Vermischung der Gesellschaften verursachen, das Ineinanderdringen der Kulturen in der Situation der modernen Migration, die Mechanismen, die das Beibehalten der eigenen Tradition, das Übernehmen fremder Tradition und die Herausbildung einer gemeinsamen Tradition verursachen; die Spezifik der Regionen, deren kulturelle Tradition gegenwärtig einen Übergangs – und Grenzcharakter aufweist;
  - die Diagnose des Verfalls der Gesellschaft und der Kultur, die mit der Degradierung der Umwelt verbunden ist und – was daraus resultiert – die Beschreibung und die Analyse umweltfreundlicher Verhaltensweisen des Menschen, nicht nur der Umwelt gegenüber, sondern auch im Bereich des gesellschaftlichen und kulturellen Milieus; die Untersuchung der umweltfreundlichen Verhaltensweisen im Bereich der kulturellen Anpassung und der kreativen Aktivitäten und ihrer kulturellen und regionellen Effekte (Schlesische Spezifik);
  - die Untersuchung der Widerspiegelung der genannten Probleme in regionellen Konzeptionen in Polen und anderen europäischen Ländern.

Erforscht man die genannten Probleme der modernen Regionen, sollte man den kulturellen und historischen Hintergrund nicht vergessen, der immer noch die sich heute herausbildende und die Bedürfnisse der nächsten Generationen befriedigende Kultur prägt.